

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: مدرّسی اخلاق اسلامی

نقش نیت در اخلاق از دیدگاه غزالی و علامه طباطبایی

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسن معلمی

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید محسن میری

دانش پژوه:

اولیاء شعبانی

شهریور ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقر العلوم عليه السلام

دانشکده: معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: مدرّسی اخلاق اسلامی

نقش نیت در اخلاق از دیدگاه غزالی و علامه طباطبایی

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسن معلمی

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید معین میری

دانش پژوه:

اولیاء شعبانی

شهریور ۱۳۸۸

صفحه صور تجلہ دفاعیہ

تقدیم بہ:

ساحت قدس منجی عالم بشری و تمام پیروان و یاران صدیق آن حضرت ﷺ

تقدیر و تشکر

قبل از هر چیز حمد و سپاس خداوند متعال و بی‌همتا و همانندی را که نعمت هدایت را به ما ارزانی داشت و ما را به حقایق ایمان آشنا نمود؛ همو که ذاتش را یاری توصیف نیست. و سلام و صلوات خداوند بر پیامبر اکرم حضرت محمد ﷺ و اهل بیت طاهرینش ﷺ و درود و سلام خداوند بر بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی ﷺ و جانشین شایسته او حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای ﷺ و شهیدان راه حق و حقیقت که با خونشان نهال نوپای انقلاب را آبیاری نموده و به ما این فرصت را دادند تا با کسب علوم و معارف اهل‌بیت ﷺ در خدمت به مخلوقات خدا برای رسیدن به سعادت و کمال واقعی که همان قرب الهی است، گام برداریم و به حول و قوه الهی پیروز و سربلند گردیم.

به حکم حدیث شریف «إِنَّ أَشْكَرَ النَّاسِ أَشْكُرُهُمُ لِلنَّاسِ»^۱ بر خود لازم می‌دانم از دست‌اندرکاران محترم دانشگاه وزین امام باقرالعلوم علیه السلام که بستر فراگیری علوم در عرصه‌های مختلف را برای جویندگان آن فراهم نموده‌اند، تشکر نمایم. همچنین از استاد بزرگوارم جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حسن معلمی که با دقت‌های فوق‌العاده و بسیار دلسوزانه خود راهنمای بنده در تدوین این رساله علمی بوده‌اند و نیز از استاد ارجمندم جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سید محسن میری که با دقت‌ها و مشاوره‌های سودبخش خود بر غنای این رساله افزودند، تشکر نمایم. بنابراین، محسنات این نوشتار، بی‌شک از آن ایشان و نقائص آن مربوط به نگارنده است.

همچنین از دیگر اساتید بزرگوار و محققان ارجمندی که با تذکر نکات ضعف رساله و تشویق‌های خود بر غنای آن افزودند تشکر می‌نمایم.

و بالأخره از همسر بزرگوارم، همچنین فرزندان عزیزم که در طول تدوین این رساله، سختی‌ها و مرارت‌های بسیاری را متحمل شدند اولاً عذر خواسته، ثانیاً از صبر و حوصله‌ای که به خرج داده‌اند صمیمانه تشکر می‌نمایم.

انشاء الله همگی مأجور باشند.

آمین یا رب العالمین

۱. نهج الفصاحه، ترجمه ابراهیم احمدیان و تنظیم هاشم صالحی، چاپ اول، نشر شهاب‌الدین، قم، ۱۳۸۵، ص ۳۷۱، ح ۳۶۴۶.

چکیده

انسان‌ها در مسیر زندگی خود، افعال زیادی را انجام می‌دهند و برای توجیه کرده خود که آن را به چه نیتی انجام داده‌اند، دست به توجیهات مختلفی می‌زنند. اینکه به چه نیتی انجام داده و ما چه قضاوتی از اعمال و افعال آنها داریم یک بحث است و اینکه افعال جزء کدام یک از افعال اخلاقی (خیر یا شر) است یا نه، بحثی دیگر و به نیت و خواستگاه کننده کار بستگی دارد. انسان‌ها افعال خود را به نیت و انگیزه رسیدن به هدف خاصی انجام می‌دهند. این اهداف که زمینه تحقق آنها نیت و انگیزه‌های افراد می‌باشد در مکاتب و رویکردهای اخلاقی، متفاوت است. از جمله اهدافی که افعال به نیت و انگیزه رسیدن به آنها انجام می‌گیرد قرب الاهی، قدرت، لذت، منفعت عمومی، ... است.

اخلاق هنجاری یکی از شاخه‌های اصلی فلسفه اخلاق است که به این مسأله پرداخته و فیلسوفان اخلاق، این بحث را در دو نظریه غایت‌گرایی و وظیفه‌گرایی بررسی کرده‌اند؛ ابوحامد محمد غزالی اشعری مسلک در بررسی‌های اخلاقی خود با توجه به نقشی که برای نیت قائل بوده و علاوه بر حسن فعلی بر حسن فاعلی تأکید می‌کند خدامحوری و توحید را هدف و غایت نهایی اخلاق می‌داند. غزالی با پیروی از دستورات شرع مقدس، با رویکردی عارفانه در پی رسیدن به هدف و غایتی الاهی به نام قرب الاهی است و آن را هدف اخلاقی می‌داند. او معتقد است انسان با کمک گرفتن از عقل و شریعت (وحی) و الگو قراردادن بزرگان و الگوهای صالح و کامل مانند رسول اکرم صلی الله علیه و آله نسبت به حد وسط امور و افعال شناخت پیدا کرده و با عمل به حد وسط، به سعادت و فضیلت دست می‌یابد و هر عملی که به نیت رسیدن به اعتدال انجام گیرد جزء افعال اخلاقیست و مراعات حد وسط و اعتدال با هدف دستیابی به غایت نهایی و سعادت واقعی، یعنی قرب الاهی است. علامه محمدحسین طباطبایی امامی مذهب دارای عقیده توحید است. علامه با ملاک دانستن نیت در فعل اخلاقی، حسن فاعلی را بر حسن فعلی ترجیح می‌دهد و تمام عالم را حول محور توحید می‌داند و فعلی را اخلاقی می‌داند که به نیت رسیدن به این غایت و هدف انجام گیرد. از این رو، علامه نیز مانند غزالی، نیت و حسن فاعلی را بر حسن فعلی مقدم دانسته و فعلی را اخلاقی می‌داند که به نیت رسیدن به قرب الاهی به عنوان هدف و غایت نهایی در اخلاق انجام گیرد.

واژگان کلیدی:

نیت، اخلاق، فعل اخلاقی، هدف اخلاقی، علم اخلاق، فلسفه اخلاق، حسن فاعلی، حسن فعلی، قرب الاهی، توحید، حد وسط، خدامحوری، غزالی، علامه طباطبایی

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات، مفاهیم و اصطلاحات و رویکردها و مکاتب اخلاقی

بخش اول: کلیات	۳
۱. بیان مسأله	۴
۲. سؤالهای تحقیق	۶
۱-۲. سؤال اصلی	۶
۲-۲. سؤالهای فرعی	۶
۳. فرضیه تحقیق	۷
۴. اهمیت و ضرورت تحقیق	۷
۵. اهداف	۷
۶. تاریخچه و سابقه بحث	۸
۷. روش تحقیق	۹
۹. سازمان فصول رساله	۹
بخش دوم: مفاهیم و اصطلاحات، رویکردها و مکاتب اخلاقی	۱۰
گفتار اول: مفاهیم و اصطلاحات	۱۱
۱. فعل طبیعی و فعل اخلاقی	۱۲
۲. اخلاق	۱۷
۱-۲. اخلاق در لغت	۱۷
۲-۲. اخلاق در اصطلاح	۱۸
نتیجه	۲۰
۳. علم اخلاق	۲۱
۴. فلسفه اخلاق	۲۲
۵. نیت	۲۳
۱-۵. نیت در لغت	۲۳
۲-۵. معانی نیت	۲۴
۳-۵. چستی نیت	۲۵
نتیجه:	۲۵
۶. اراده	۲۶
۱-۶. اراده در لغت	۲۶
۲-۶. اراده در اصطلاح	۲۷
آیا اراده و اختیار، یکی هستند؟	۳۰
تشکیکی بودن معنای اختیار	۳۱
سؤال: آیا بین نیت، قصد، عزم و اراده تفاوتی وجود دارد؟	۳۳
تفاوت نیت با هدف	۳۴

۳۴	۷. علت غایی و غایت .....
۳۶	جایگاه نیت در افعال انسان .....
۳۶	تأثیر تکوینی نیت .....
۳۸	نقش نیت در فعل اخلاقی .....
۳۸	۸. حُسن فعلی یا حُسن فاعلی؟ .....
۳۹	۹. انگیزه .....
۴۰	۱۰. هدف اخلاقی .....
۴۰	۱-۱۰. هدف در لغت .....
۴۰	۲-۱۰. هدف در اصطلاح .....
۴۱	۳-۱۰. اهداف واسطه‌ای و اهداف نهایی .....
۴۱	۴-۱۰. مفهوم هدف غایی .....
۴۲	تأثیر معرفتشناسی، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی در تبیین هدف اخلاقی .....
۴۲	تأثیر غایت آفرینش آدمی در تبیین هدف اخلاقی .....
۴۵	گفتار دوم: رویکردها و مکاتب اخلاقی .....
۴۶	مقدمه .....
۴۸	معیارهای فعل اخلاقی .....
۴۸	۱. نظریه‌های غایت‌انگاران .....
۴۸	۱-۱. خود‌گروی اخلاقی .....
۴۹	۲-۱. سود‌گروی (هم‌گروی) .....
۴۹	۲. نظریه‌های وظیفه‌گرایانه .....
۵۰	۱-۲. وظیفه‌گروی عمل‌نگر .....
۵۰	۲-۲. وظیفه‌گروی قاعده‌نگر .....
۵۱	۱-۲-۲. نظریه امر الاهی ۲-۲-۲. نظریه کانت .....
۵۱	مکاتب اخلاقی .....
۵۱	الف) مکتب لذت‌گرایی شخصی .....
۵۲	ب) مکتب اپیکوریسم .....
۵۲	ج) مکتب عاطفه‌گرایی .....
۵۲	د) مکتب منفعت عمومی .....
۵۳	ه) مکتب وجدان‌گرایی .....
۵۳	و) مکتب قدرت‌طلبی .....
۵۴	ز) مکتب کانت .....
۵۴	ح) مکتب «سعادت» و «کمال» .....
۵۵	نظریه اعتدال طلایی ارسطو .....
۵۶	ط) مکتب اشاعره (امر الاهی) .....
۵۶	ی) مکتب احساس‌گرایی .....
۵۷	ک) مکتب جامعه‌گرایی .....
۵۸	ل) مکتب اخلاقی اسلام .....
۶۰	خلاصه فصل اول .....
	فصل دوم: نقش نیت در اخلاق از دیدگاه غزالی و علامه
۶۴	بخش اول: نقش نیت در اخلاق از دیدگاه غزالی .....
۶۵	خلاصه‌ای از زندگی ابو‌حامد محمد غزالی (۴۵۰ ه. ق / ۱۰۵۸ م) .....
۶۷	۱. اخلاق از دیدگاه غزالی .....
۶۹	۲. نیت از دیدگاه غزالی .....

۷۱	۳. اراده از دیدگاه غزالی
۷۴	انواع اراده از نظر غزالی
۷۵	۴. انگیزه در بیان غزالی
۷۵	رابطه انگیزه و نیت
۷۷	حل مشکل:
۷۸	نتیجه:
۷۸	۵. اقسام نیت از دیدگاه غزالی
۷۹	غزالی و معنای «نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ»
۸۰	۶. اقسام افعال انسان از دیدگاه غزالی
۸۰	تقسیم اول
۸۳	اختیار از دیدگاه غزالی
۸۴	تقسیم دوم
۸۵	۷. عزم و تصمیم از دیدگاه غزالی
۸۶	۸. محرک
۸۶	۹. خواطر
۸۷	انواع خواطر
۸۷	۱۰. نقش نیت در اخلاق
۸۸	نیت باید وادار به عمل کند
۸۹	رفتار، یک عمل دینامیکی
۸۹	۱۱. غزالی و هدف اخلاقی
۹۰	۱۲. تبیین دیدگاه غزالی
۹۰	غزالی و دیدگاه اخلاقی تلفیقی
۹۱	۱. رویکرد فلسفی
۹۵	۲. رویکرد دینی-شرعی
۹۸	۳. رویکرد عرفانی
۱۰۰	خلاصه بخش اول از فصل دوم (غزالی)
۱۰۴	بخش دوم: نقش نیت در اخلاق از دیدگاه علامه طباطبایی
۱۰۵	خلاصه‌ای از زندگی علامه طباطبایی
۱۰۶	فراگیری علوم
۱۰۶	عزیمت به نجف
۱۰۷	بازگشت به ایران
۱۰۷	عزیمت به قم
۱۰۹	۱. نیت از دیدگاه علامه
۱۱۰	۲. اراده از دیدگاه علامه
۱۱۱	ارتباط اراده و تصمیم
۱۱۲	۳. علامه و حقیقت فعل اختیاری
۱۱۶	۴. انواع فعل از نظر علامه
۱۱۶	فعل اضطراری و ارادی
۱۱۸	تقسیم فعل ارادی به اختیاری و اجباری
۱۱۹	آیا واقعاً فعل ارادی به اختیاری و اجباری قابل تقسیم است؟
۱۲۱	۵. علامه و اخلاق
۱۲۱	تعریف اخلاق از نظر علامه
۱۲۳	۶. هدف اخلاقی در نگاه علامه

۱۳۰.....	۷. تبیین اخلاق قرآنی (نظریه توحیدی) علامه
۱۳۱.....	نظریه اول: اخلاق یونانی (فلسفی - حدوسط)
۱۳۳.....	بررسی نظریه اول
۱۳۵.....	نظریه دوم: اخلاق اعتباری
۱۳۷.....	نظریه سوم: اخلاق دینی (ادیان و راه انبیاء)
۱۳۸.....	تفاوت نظریه سوم با دو نظریه قبلی:
۱۳۹.....	نظریه چهارم: اخلاق قرآنی
۱۴۱.....	۸. ویژگی‌های مکتب اخلاقی قرآن
۱۴۱.....	۸-۱. اتکا بر روح توحید
۱۴۲.....	۸-۲. هدف اخلاقی: «ذات خداوند»
۱۴۳.....	۸-۳. روش تربیتی نظریه علامه: «پیشگیری در سایه توحید»
۱۴۴.....	۹. لوازم و پیامدهای اندیشه توحیدی (اخلاق قرآنی)
۱۴۴.....	۹-۲. بندگی تنها طریق رسیدن به کمال و سعادت
۱۴۵.....	۱۰. تفاوت‌های مکتب اخلاقی قرآن با مکاتب قبلی (اخلاق دینی و اخلاق عرفی)
۱۴۷.....	بررسی دیدگاه اخلاق قرآنی علامه
۱۴۹.....	خلاصه بخش دوم از فصل دوم (علامه)
۱۵۳.....	فصل سوم: مقایسه دیدگاه غزالی و علامه در خصوص نقش نیت در اخلاق
۱۵۵.....	نتایج به دست آمده:
۱۵۵.....	۱. توجه به حسن فعلی و فاعلی و تقدم حسن فاعلی و نیت بر حسن فعلی
۱۵۵.....	۲. تعریف اخلاق و ارتباط مستقیم فعل اخلاقی با تعریف اخلاق
۱۵۶.....	۳. ارتباط اخلاق نیکو با اعتدال و حد وسط
۱۵۸.....	۴. تقدم نیت تقرب به خدا بر دیگر نیتها و انگیزهها
۱۶۰.....	۵. نظام اخلاقی
۱۶۲.....	۶. غایت و هدف اخلاقی، نیل به قرب الهی است
۱۶۵.....	۷. نشانه و ملاک نزدیکی به خدا
۱۶۶.....	۸. نیاز به شرع در کنار عقل برای رسیدن به هدف اخلاقی
۱۶۷.....	سخن پایانی و نتیجه:
۱۶۹.....	منابع و مآخذ

فصل اول:

کلیات، مفاهیم و اصطلاحات و رویکردها و مکاتب
اخلاقی

بخش اول:

کلیات

بخش دوم:

گفتار اول: مفاهیم و اصطلاحات
گفتار دوم: رویکردها و مکاتب اخلاقی

بخش اول:

کلیات

۱. بیان مسأله

هر نظام اخلاقی اهدافی را برای رعایت قوانین اخلاقی، همچنین تحقق فعل اخلاقی ترسیم کرده است که از فاعل اخلاقی در آن نظام انتظار می‌رود که آن اصل اخلاقی را به نیت رسیدن به آن هدف رعایت کند. در سراسر این رساله علمی تلاش شده است که به بررسی «معیارهای فعل اخلاقی» پرداخته و به طور مشخص، به این سؤال مفروض که «نقش نیت در فعل و هدف اخلاقی چیست؟» از دیدگاه‌های مختلف با تأکید بر دیدگاه دو اندیشمند فرزانه، ابوحامد محمد غزالی و علامه سید محمدحسین طباطبایی، پاسخ گفته شود.

توضیح این‌که به‌طور مشخص در پی آنیم که بدانیم نیت برای تمییز فعل اخلاقی از فعل غیراخلاقی چه نقشی را ایفا می‌کند؟ و با بررسی نقش نیت در فعل اخلاقی، تبیین مشخصی از تأثیر نیت در تعیین «هدف اخلاقی» از دیدگاه ابوحامد محمد غزالی و محمدحسین طباطبایی داشته باشیم.^۱

در پاسخ به این سؤال، مکتب‌های مختلف اخلاقی، چه در گذشته و چه امروز، مواضع مختلفی اتخاذ کرده‌اند و هر یک برای فعل اخلاقی، ملاک و معیاری خاص بیان کرده‌اند. مهم‌ترین این مکتب‌ها عبارتند از: مکتب مبتنی بر لذت، نفع شخصی، نفع عموم، عاطفه، وجدان، امر الاهی، ...

با عنایت بر قواعد مختلف اخلاقی، «هر فعلی که به تحقق کمال و سعادت انسان کمک می‌کند اخلاقی بوده و هر عملی که کمال و سعادت انسان را به خطر می‌اندازد فعلی غیراخلاقی است». در علم

۱. اشاره به این نکته ضروریست که باتوجه به عنوان عام پایان‌نامه مبنی بر نقش نیت در اخلاق، یکی از عناوینی که پرداختن به آن ضروریست، «بررسی آثار نیت در اخلاق» است که به مصادیق این تأثیر می‌پردازد. اما به جهت محدودیت صفحات پایان‌نامه، بررسی این موضوع از توان این مجموعه خارج است؛ به همین خاطر به صورت کلان و کلی به نقش نیت در فعل و هدف اخلاقی پرداخته شده است.

اخلاق باید موارد و مصادیق این قاعده کلی را شناسایی کرد. پس، در حقیقت در پی آنیم که بدانیم نیت تا چه اندازه در کمال فعل انسان تأثیر گذار است.

باتوجه به موضوع این رساله (نقش نیت در اخلاق از دیدگاه غزالی و علامه طباطبایی) چنین بحثی تحت عنوان اخلاق هنجاری مطرح می‌شود. اخلاق هنجاری که بخشی مهم از فلسفه اخلاق را تشکیل می‌دهد، در پی تبیین نظامی از قواعد و اصول حاکم بر افعال اخلاقی است.

غالب آرای موجود در زمینه اخلاق هنجاری، استقلال اخلاق از دین را مفروض می‌گیرد و تلاش می‌کند مستقل از خدا و دین، نظامی اخلاقی را بنیاد نهد. این مکاتب در واقع نوعی اخلاق سکولار را عرضه می‌کنند. باتوجه به مقایسه دیدگاه دو اندیشمند اسلامی در این رساله، بجاست که علاوه بر اشاره به دیدگاه‌های موجود در مغرب زمین، به دیدگاه خاص اسلامی نیز به طور خاص اشاره گردد،^۱ تا در فصل مقایسه دیدگاه غزالی و علامه، تفکیک و تمایز احتمالی این دو دیدگاه مشخص گردد.

به‌طور اختصار باید گفت که مکاتب اخلاق هنجاری را فیلسوفان اخلاق در دو دسته کلی جای داده‌اند:

الف) نظریه‌های غایت‌انگازانه^۲

ب) نظریه‌های وظیفه‌گرایانه^۳

گروه نخست بازشناسی باید‌ها و نباید‌ها، درست و نادرست‌ها و خوب و بد‌ها را با توجه به نتیجه کار تعیین می‌کنند و اینکه میزان خیر و شر مترتب بر آن چه اندازه است؛ اما گروه دوم برآنند که ویژگی‌های خود عمل، قطع نظر از میزان خیری که در پی می‌آورد، می‌تواند آن عمل را صواب و لازم گرداند. از طرفی باید دانست که مکتب اخلاقی اسلام غایت‌انگار است، نه وظیفه‌گرا. دلیل ما بر این مدعا آن است که در متون دینی ما، اعم از آیات و روایات، در مقام تشویق و دعوت به انجام کارهای خیر، بر

۱. با صلاح‌دید استاد راهنما در بیان دیدگاه‌های مکاتب مختلف، بنا بر اختصار و اشاره به دیدگاه‌ها بوده تا تبیین کامل آنها.

2. Teleological theories.
3. Deontological theories.

این نکته تأکید شده است که این کارها موجب سعادت، آسایش، اطمینان، فلاح، فوز و مانند آن می گردد،^۱ و این ها همه و همه از آن حکایت دارد که دیدگاه اخلاقی اسلام، دیدگاهی غایت‌انگارانه است.^۲ براساس دیدگاه غایت‌انگار، فعلی اخلاقی است که انسان را به آن غایت و هدف نهایی رهنمون شود و به نیت رسیدن به آن غایت و هدف انجام گیرد..

از طرفی برآنیم تا با تبیین سه مکتب یونانی، طریق انبیاء (دینی) و اخلاق قرآنی،^۳ به تبیین هدف اخلاقی بپردازیم.

۲. سؤال‌های تحقیق

۲-۱. سؤال اصلی

سؤال اصلی تحقیق این است نقش نیت در اخلاق از دیدگاه غزالی و علامه طباطبایی چیست؟ به عبارتی دیگر، آیا غزالی و علامه، اخلاقی یا غیر اخلاقی بودن فعل را منوط به دخالت نیت می‌دانند یا فعل، بدون دخالت نیت هم می‌تواند اخلاقی باشد؟ به تعبیری دیگر، آیا در فعل اخلاقی برای حسن فاعلی (نیت فاعل) نقشی قائل هستند یا حسن فعلی را کافی می‌دانند؟

۲-۲. سؤال‌های فرعی

در ضمن تحقیق به سؤال‌هایی پاسخ داده خواهد شد که جهت تبیین موضوع تحقیق لازم و ضروریست. برخی از آنها عبارتند از:

الف) اساساً مراد از نیت و اخلاق در این رساله کدام معناست؟

ب) آیا تفاوتی بین نیت و هدف اخلاقی وجود دارد؟

ج) نیت چیست؟ و آیا تفاوتی بین نیت در روانشناسی و نیت اخلاقی وجود دارد؟

د) آیا تأثیر نیت بر فعل، یک تأثیر طبیعی و تکوینی است یا جعلی و قراردادی؟

ه) چه تفاوتی بین نیت، اراده، قصد و تصمیم وجود دارد؟

۱. آل عمران (۳) آیه ۱۳۰، انفال (۸) آیه ۴۵.

۲. علی شیروانی، درآمدی بر فلسفه اخلاق، چاپ اول، نشر و پژوهش معناگرا، تهران، ۱۳۸۵، ص ۸۱.

۳. این سه مکتب در بخش مربوط به علامه بررسی خواهد شد.

و) بین فعل طبیعی و فعل اخلاقی چه تفاوتی وجود دارد؟

ز) مراد از هدف اخلاقی چیست؟

ط) باتوجه به وجود دیدگاهها و مکاتب مختلف در تبیین فعل اخلاقی، تفاوت دیدگاه غزالی و علامه با مکاتب دیگر در چیست؟

۳. فرضیه تحقیق

فرضیه اصلی در این تحقیق این است که این دو اندیشمند، هر دو برای فعل اخلاقی، هدف و غایتی را مدنظر دارند؛ یعنی فعلی را اخلاقی می‌دانند که حسن فاعلی و نیت فاعل در انجام آن فعل دخالت دارد و به نیت رسیدن به هدف و غایتی خاص انجام می‌گیرد؛ و آن هدف و غایت، چیزی نیست جز قرب الهی.

۴. اهمیت و ضرورت تحقیق

با توجه به بررسی تاریخیچه و پیشینه بحث، در هیچ موردی مشاهده نشد که به‌طور مستقل، تحقیقی راجع به نقش نیت در اخلاق و به‌طور خاص در فعل اخلاقی از دیدگاه این دو اندیشمند صاحب نام دو مکتب فکری اشعری و امامی انجام گرفته باشد. از آنجا که به نظر می‌رسد مبانی فکری این دو مکتب بتواند در تبیین موضوع تحقیق و رساله به نتایج خوبی منتهی شود ضرورت پرداختن به موضوع رساله دوچندان می‌نماید.

۵. اهداف

۱-۵. با توجه به اینکه بیش‌ترین ابهامات فلسفه اخلاق، مربوط به تحلیل محمول‌های اخلاقی از جمله مفهوم خوب و بد اخلاقی می‌باشد لازم است از این حقیقت بحث کنیم که در میان این همه افعالی که از ما سر می‌زند و هر کسی مدعی اخلاقی بودن افعالش است، کدام فعل، فعل اخلاقیست و کدام غیر اخلاقی.

۲-۵. اساساً ادعای ارتباط منطقی بین دانش و ارزش، که یکی از ارکان انقلاب فرهنگی به حساب می‌آید، بدون پردازش و تبیین چنین موضوعاتی، ادعایی بی‌دلیل و سراب‌گونه می‌نماید که باتوجه به ثمرات این تحقیق، می‌توان تا حدودی معیارها و ضوابط اخلاقی بودن افعال را برای دست‌اندرکاران و

متولیان فرهنگ کشور به طور شفاف بیان کرد و آنچه می‌تواند ضمانت اجرای قوی‌تری برای تحقق جامعه‌ای اخلاقی باشد تبیین گردد. متأسفانه به جهت تنگی مجال ناگزیریم پس از توجه دادن به این مطلب مهم فرهنگی، از آن به طور اشاره‌وار عبور کنیم و متولیان امر را به بهره‌برداری و تکمیل چنین تحقیقاتی فراخوانیم.

۶. تاریخچه و سابقه بحث

اگرچه راجع به نقش نیت در اخلاق در قالب معیارها و ملاک‌های فعل اخلاقی بسیار بحث شده است؛ مانند کتاب‌های «فلسفه اخلاق» استاد مصباح یزدی، «فلسفه اخلاق» استاد مطهری، «فلسفه اخلاق» اثر جمعی از نویسندگان، طبع نهاد نمایندگی ولی فقیه در دانشگاه‌ها، «مبانی فلسفه اخلاق» رابرت ال. هولمز، «فلسفه اخلاق» حسن معلمی، «درآمدی بر فلسفه اخلاق» علی شیروانی، «فلسفه اخلاق» محسن غروی‌ان و مقالات متعدد در نشریات و سایت‌های اینترنتی مختلف. چند اثر راجع به دیدگاه‌های اخلاقی علامه سید محمدحسین طباطبایی به زیور طبع آراسته شده و در این رساله نیز بهره‌افراوانی برده شد که عبارتند از: «نظری به زندگی و برخی آرای علامه طباطبایی» از مسعود امید، «آرای اخلاقی علامه طباطبایی» از رضا رضایی، مقاله «تکثر در آراء اخلاقی علامه طباطبایی» از محمد نصر اصفهانی در نشریه اخلاق دفتر تبلیغات حوزه علمیه اصفهان و پایان‌نامه «تحلیل و بررسی منشأ ارزش اخلاقی از دیدگاه علامه طباطبایی، شهید مطهری و استاد مصباح یزدی» توسط آقای احسان ترکاشوند. آثاری نیز در بیان دیدگاه‌های اخلاقی ابوحامد محمد غزالی به چاپ رسیده که در این رساله از آنها بهره برده شد؛ از جمله: «نظریه غزالی در باب فضیلت» از محمداحمد شریف و مقاله «بررسی تطبیقی دیدگاه‌های امام محمد غزالی و نل نادینگز درباره تربیت اخلاقی» از صمد موحد و همکاران؛ اما هیچ تحقیقی به طور خاص و مستقل به مقایسه دیدگاه این دو اندیشمند پرداخته است. البته تحقیقی در دفتر همکاری حوزه و دانشگاه به تطبیق دیدگاه تربیتی این دو اندیشمند پرداخته که متأسفانه به دلیل ضیق وقت، در این رساله از آن بهره‌مند نشدم.

در منابع ذکر شده تنها به نظریات کلی راجع به ملاک و معیارهای فعل اخلاقی پرداخته شده و هیچ کدام از منابع مذکور به تحلیل یا مقایسه جزء به جزء مباحث این دو متفکر اسلامی در این موضوع خاص